

УДК 329.01 (477)

Чи не є „закон диспаритету” М. Дюверже „розетським каменем” української партології?

Юрій Шведа,

кандидат політичних наук,
доцент Львівського національного
університету імені Івана Франка

24-25 листопада 2011 р. у Києві відбулася Міжнародна конференція ”Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку”, яка була організована Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Виразно показала вона, що вітчизняна наука про політичні партії – партологія – сформувалась і динамічно розвивається. Разом з тим, на конференції виникла жвава дискусія щодо визначення суті поняття „політична партія” і коректності його застосування до українських політичних об’єднань.

Юрій Шведа

Ключові слова: політичні партії, партії лідерського типу, організаційна структура партій, ресурси партій, представницька демократія, закон диспаритету.

In November 24-25 2011 Kyiv hosted International conference „Party system of Ukraine: evolution, tendencies and perspectives of development”, organized by I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies at the National Academy of Sciences of Ukraine. It has proved that Ukrainian studies of political parties – partology – has already formed and is dynamically developing. However, at the conference there was a lively discussion on the definition of the essence of “political party” and the correctness of its application to the Ukrainian political associations.

Keywords: political party, party of leader type, ideology, organizational structure of the party, party resources, representative democracy, disparity law.

24-25 ноября 2011 г. в Киеве состоялась международная конференция „Партийная система Украины: эволюция, тенденции и перспективы развития”, организованная Институтом политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины. Отчетливо показала она что отечественная наука о политических партиях – партология – сформировалась и динамично развивается. Вместе с тем на конференции имела место оживленная дискуссия об определении понятия “политическая партия” и корректности его использования по отношению к украинским политическим объединениям.

Ключевые слова: политические партии, партии лидерского типа, организационная структура партий, ресурсы партий, представительская демократия, закон диспаритета.

Чи відповідають українські політичні партії їх класичному визначенню? У класичній політичній теорії політичний плюралізм та реальну багатопартійність вважають сутнісними ознаками демократизму політичної системи. За двадцять років існування Україна пройшла трансформацію від тоталітарної однопартійності до багатопартійності.

На сьогоднішній день в Україні зареєстровано та офіційно діють близько 200 політичних партій, які представляють різні світоглядні та ідеологічні позиції, практично усі відтінки політичного спектру.

Політичні партії України, пройшовши шлях від „бідного родича” влади перетворились у головного актора політичної сцени. Однак, чи можемо ми на цій підставі говорити про існування в Україні партійної демократії як основи демократичного політичного режиму? Чи можемо взагалі говорити

про українські політичні партії як про повноцінні політичні інститути? На ці прості на перший погляд запитання намагаються дати відповідь українські дослідники політичних партій.

Попри значну кількість існуючих визначень політичних партій класичним вважається визначення запропоноване ще в 1966 р. М. Вайнером та Дж. Ла Паломбарою, згідно з яким партія це: 1) „життєздатна організація, тобто така, середня тривалість політичного життя якої довші за тривалість життя її керівництва; 2) місцева, добре впорядкована і життєздатна організація, підтримує регулярні й різноманітні зв'язки з іншими організаціями країни; 3) тверде бажання державних та місцевих керівників організації взяти в свої руки і здійснювати владу, а не лише впливати на неї; 4) прагнення отримати підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом„ [1, р. 233]. Виходячи з цього визначення можна стверджувати, що українські політичні партії мало відповідають цим критеріям.

Чи мають українські політичні партії світоглядну (ідеологічну) основу? Серед політичних партій України знайдемо мало тих, які мають чітку та зрозумілу ідеологію, якої вони намагаються притримуватися у своїй діяльності. З існуючих, лише у програмах 30 партій знаходимо вказівку на відповідну ідеологію, яка є основою їх діяльності [2, с. 20]. Нерідко можна зустріти суперечності у назвах, програмах та діяльності політичних партій. Частим явищем української політики залишаються переходи політиків із однієї парламентської фракції в іншу.

Це показує, що ідеологічна основа в діяльності українських політичних партій має швидше інструментальне, аніж засадниче значення. Політичні партії України є переважно партіями лідерського типу на симпатії (антипатії) до яких й формується ставлення пересічного українця до партії. Віра у політичних лідерів зумовлена пануючим типом політичної культури населення, коли партійні ідеології, за слухним зауваженням М. Дюверже, починають перебирати на себе риси релігії, привносячи таким чином у політику значний компонент ірраціонального (віри).

За умови пропорційної виборчої системи з закритими списками виборець фактично голосує за політичних лідерів і не впливає на список кандидатів у депутати. Незначний, тільки опосередкований вплив на формування списку мають і рядові члени самих партій. Зрештою на цьому зв'язок між виборцями і їх партією закінчується. Це підриває довіру як до політичних партій, так і до тих органів влади, до яких обираються їхні представники.

Чи мають українські політичні партії розвинену організаційну структуру? Аналіз динаміки формування політичних партій України показує виразну тенденцію до стрімкого зростання їх чисельності якраз напередодні парламентських виборів. Так у 1997 р. – виникло 10 політичних організацій, у 2001р. – 11, у 2005 р. – 24 [3]. Після поразки на виборах мало з них „доживають” до наступних виборів. Серед існуючих політичних партій

Юрій Шведа

нараховуємо не більше 20 політичних партій, які самостійно чи у складі блоку партій приймали участь хоча б у трьох парламентських виборах [4].

Нова редакція Закону України ”Про вибори народних депутатів України”, яка позбавила права участі у виборах блоки політичних партій очевидно ще суттєвіше зменшить їх кількість. Водночас існуюча раніше практика участі політичних партій у виборах у складі партійного блоку теж не сприяла зміцненню організаційних структур політичних партій.

Широкого поширення у діяльності політичних партій набуло явище т.зв. „ребрендингу партій” коли заради участі у парламентських виборах не створюються нові політичні партії, а формуються нові на базі вже існуючих шляхом їх перейменування та зміни керівництва. Після парламентських виборів інтерес до них зазвичай зникає й вони перестають існувати або продовжують існувати у т.зв. ”замороженому” вигляді.

Перетворення політичних партій України у „машини для голосування” не дає їм можливості повноцінно розвивати свою організаційну структуру, перетворюючи їх по-суті у „віртуальні” партії.

Переважає більшість політичних партій в Україні є малочисельними та слабо структурованими організаціями. За результатами соціологічних опитувань, проведених Центром ім. О. Разумкова протягом 25 листопада-5 грудня 2001 року і протягом 19-25 червня 2008 року, членами політичних партій визнали себе відповідно 4,9% і 4,7% опитаних, а це приблизно 1-1,5 млн. осіб (або 4-5% дорослого населення країни) [5].

Станом на 26 березня 2005 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано 126 політичних партій. У всіх регіонах України зареєстровані осередки мали 39 партій (або 31% від загальної кількості), 63 політичних партій (або 50%) мали зареєстровані регіональні осередки в більшості регіонів України, і лише 6 партій (4,76%) мали зареєстровані регіональні осередки менш ніж у половині регіонів України. Не мали зареєстрованих осередків в жодному регіоні 18 політичних партій (14,3%).

Із запровадженням у 2006 р. пропорційної виборчої системи, політичні партії України намагаються реєструвати лише регіональні організації (як того вимагає законодавство) й зовсім не працюють на розбудову своєї мережі на локальному рівні. Навіть найбільш розвинуті політичні партії змогли поширити свою організаційну мережу в кращому випадку до рівня районів. Зросла кількість політичних партій, які не мають жодної районної чи міської організації.

Таким чином, система партійного представництва вигідна тим політичним партіям та блокам, які не володіють розвинутою організаційною інфраструктурою (якісного структурування на місцях), але мають хорошу фінансову базу для проведення потужної рекламної кампанії чи економічний вплив в окремих регіонах (вибори 2006 р. яскраво показали регіональний характер підтримки тієї чи іншої партії (блоку).

Крім того, значна частина місцевих осередків політичних партій є фіктивними. Так за результатами перевірки Міністерства юстиції України

було виявлено порушення законодавства 46 політичними партіями й на цій підставі вимагалось скасувати реєстрацію 37 політичних партій. Серед найбільш поширених порушень було: відсутність партії за юридичною адресою і відсутність місцевих партійних організацій у більшості регіонів України. Верховний Суд України анулював реєстрацію 28 політичних партій, які протягом 6 місяців з дня реєстрації не забезпечили утворення і реєстрацію своїх місцевих організацій у більшості регіонів. У 2008 році Міністерство юстиції України перевірило діяльність лише 4 політичних партій, в результаті чого їм було оголошено попередження, а у 2009 р. попередження було оголошено 20 політичним партіям [6].

Промовистим, у цьому зв'язку, є й рівень обізнаності населення з діяльністю політичних партій. Так, за даними соціологічних опитувань проведених Центром ім. О. Разумкова у грудні 2009 р. лише 42,1% респондентів щось чули про діяльність місцевих осередків партій у своїх регіонах, а 50,6% - нічого не чули про їх діяльність [7, с. 64].

Про доволі низький рівень представництва політичних партій на місцевому рівні свідчать і результати виборів до місцевих рад. Так на місцевих виборах 2006 р. ПР і БЮТ отримали по 27,5% місць від загальної кількості депутатів місцевих рад усіх рівнів, НСНУ – 16,9%, СПУ – 6,4%, Народний блок Литвина – 4,6%, а КПУ – 3,7% [8, с. 28-29].

Зрозуміло, що такий „електоральний” підхід до політичних партій не сприяє перетворенню їх у повноцінний та авторитетний інститут політичної системи. Так у грудні 2001 р. 74,9% опитаних вважали що українські політичні партії не виконують своїх функцій в суспільстві, тоді як у квітні 2003 р. – 77,5% [9, с. 20].

Чи користуються українські політичні партії підтримкою населення? За даними соціологічних опитувань Центру Разумкова, відсоток респондентів які повністю недовіряють і скоріше не довіряють політичним партіям з 2001 р. по 2009 р. коливався від 79,5% до 64,8%, а частка респондентів яка повністю довіряє і скоріше довіряє коливалася від 12,4% до 22,5% [10].

В умовах обмеженої членської бази та низького рівня підтримки відсутності державного фінансування та значної комерціалізації політики (особливо виборів) політичні партії України фактично залишилися без серйозних ресурсів, що й об'єктивно підштовхнуло їх до „співпраці” з великим капіталом. За таких обставин політичні партії України дуже швидко опинилися „на утриманні” відповідних фінансово-промислових груп (ФПГ).

Про зростання рівня комерціалізації політичної діяльності свідчать видатки на підготовку і проведення виборів. Так якщо на вибори народних депутатів України 29 березня 1998 р. ЦВК витратила 248 млн. грн., на вибори 31 березня 2002 р. – 172,2 млн. грн., то на вибори 26 березня 2006 р. – 512,5 млн. грн., а на позачергові вибори 30 вересня 2007 р. – 347,3 млн. грн. [11, с. 31].

Юрій Шведа

Загальна величина офіційних виборчих фондів партій (блоків) становила – на виборах 2002 р. – 32,4 млн. грн., на виборах 2006 р. – 553,6 млн. грн., на позачергових виборах 2007 р. – 581,4 млн. грн. При цьому громадська організація Комітет виборців України подає дані, що витрати виборчого фонду партії (блоку) складає лише 25-30% від всієї суми, витраченої на виборчу кампанію [12].

Згідно з даними проекту „Громадський моніторинг фінансування виборчої кампанії 2002” близько 40% загальних витрат політичних партій на виборчу кампанію були тіншовими. А реальні витрати на виборчу кампанію за оцінками експертів у 2002 р. становили – 52,9 млн. грн., у 2006 р. – 10 млрд. дол. США, у 2007 – 1-1,5 млрд. дол. США [13, с. 56]. Зрозуміло, що отримати такі кошти з демократичних джерел політичні партії не могли.

На виборах 2006 р. і на позачергових парламентських виборах 2007 р. неофіційні витрати склали близько 75% від загальної суми витрат виборчих кампаній. Однак значну частину цих витрат формують витрати трьохчотирих партій [9, с. 13].

Водночас якщо подивитися на результати виборів протягом останнього часу, то можна помітити, що значна кількість суб'єктів виборчого процесу не маючи достатніх фінансових ресурсів приймає лише формальну участь у виборах.

Зокрема, на виборах 1998 р. налічувалось 30 суб'єктів виборчого процесу, з них 13 (або 43,3% від загальної кількості учасників виборчої кампанії) отримали менше 1% голосів. Подібна ситуація простежується й на наступних виборах. У виборах 2002 р. було зареєстровано 33 учасника виборчих перегонів, 20 (або 60,6%) з яких отримали підтримку виборців менше 1% голосів. На виборах 2006 р. з 45 учасників 34 (або 75,5%) отримали менше 1% голосів, а на позачергових виборах 2007 р. з 20 учасників 13 (або 65%) отримали підтримку виборців менше 1% голосів. Така ситуація свідчить про те, що механізм формування вищого представницького органу держави значною мірою детермінований не існуючими в суспільстві інтересами, а рівнем їх фінансової підтримки.

Ось чому за даними соціологічних опитувань, проведеними у грудні 2001 р. 45% опитаних вважали що політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур, а 30,5% опитаних вважали що інтересам партійних лідерів. У квітні 2003 р. частка опитаних становила 55,7% і 45,6% відповідно [14, с. 2].

Політичні партії чи політичні підприємства? Непрозорість політичного фінансування призводить фактично до „зрощення” політичних сил з представниками тіншового та кримінального бізнесу, що, у свою чергу, підриває фундамент демократичних трансформацій в Україні. А з іншого боку, одержуючи владу, відповідні політичні сили отримують доступ до джерел нелегальних прибутків та можливості легалізації „брудних грошей”. Про це свідчать результати експертного опитування Центру ім. О. Разумкова за 2009 рік. На запитання „Якою мірою народні депутати

України захищають інтереси...?” 95,7% опитаних експертів значною і певною мірою називають захист народними депутатами України інтересів великого капіталу, а 87% називають захист тіншового бізнесу [15, с. 48].

За даними загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова 20-28 липня 2009 р., 39,3% респондентів вважають, що вся діяльність політичних партій просякнута корупцією. 72,9% респондентів називають проявом політичної корупції в межах фінансування виборчих кампаній політичних партій (блоків) не декларування джерел фінансування, а 72,5% респондентів вважають таким проявом купівлю-продаж місць у виборчих списках політичних партій (блоків) [8, с. 51-56].

Відповідно деформується сама функція партії, як політичної інституції, яка вже не стільки спрямовує свою діяльність на представлення чи захист інтересів громадян, скільки на задоволення вузькокорпоративних інтересів своїх фінансових донорів. Таким чином орієнтація політичних партій на інтереси виборців виступає чисто символічною. А це порушує засадничі основи представницької демократії.

„Закон диспаритету” Дюверже і українська теорія партій. „... якщо „закон диспаритету” дійсно буде сформульований, – наголошував М. Дюверже, – традиційне розуміння демократії буде заперечене: оскільки... керівні органи партій, сформовані їх членами, виявляють тенденцію до домінування над парламентарями, які отримали свої повноваження від виборців. І було б півбіди, якщо б політичний статус одних та інших хоча б приблизно співпадав, і членів партії можна було б розглядати як найсвідомішу частину, авангард виборців. Однак закон диспаритету зруйнував би цю ілюзію, показавши, що суттєві відмінності в поведінці цих двох спільнот абсолютно виключають можливість одній з них виступати в якості аналога іншої. Виміряти цей диспаритет – значить виміряти ступінь проникнення олігархії в режими, які ми називаємо демократичними” [16, с. 20].

Таким чином центральною методологічною проблемою українських партологів є з’ясування питання: чи маємо ми справу з політичними партіями, які лише формуються (протопартіями) чи з псевдопартіями (симулякрами), які лише обслуговують політичні інтереси економічно пануючих груп. Розв’язання цієї методологічної проблеми – як розетський камінь – визначатиме подальший напрям розвитку української теорії політичних партій.

Література:

1. **La Palombara J.** The Origion and Developments of Parties // Political Parties and Political Development / Ed. by J. La Palombara, M. Weiner. – Princeton, 1996.

2. Політичні партії України. : в 3 т. / Уклад. : Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т. 1.
3. Реєстр політичних партій в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.minjust.gov.ua/parties>
4. **Колодій А.** Праві, ліві та центр у політичному спектрі України: ретроспектива років незалежності / А. Колодій // *Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy* / Pod. red. Krzysztofa Kowalczyka i Łukasza Tomczaka. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek. – 2007. – S. 68-100.
5. **Якименко Ю.** Громадська думка як фактор еволюції партійної системи України / Ю. Якименко. – Центр Разумкова. – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/upload/yakymenko_parties_public_op.pdf.
6. Україна. Національний звіт щодо законодавства і регулювання діяльності політичних партій / Підготував Д. Ковриженко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://parlament.org.ua/upload/docs/Final%20Country%20Report%20Ukraine%20-%20ukrainian_.pdf.
7. Політичні партії і партійна система України очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5.
8. Відомості про розподіл депутатських мандатів у Верховній Раді Автономної республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських радах між кандидатами в депутати, які включені до виборчих списків місцевих організацій партій (блоків) // Вісник Центральної виборчої комісії. – К., 2006. – № 2.
9. Громадяни України про внутрішньополітичні процеси // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3.
10. Соціологічне опитування: Чи довіряєте Ви політичним партіям? (динаміка, 2001-2009). – Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82
11. **Шаповал В.** Парламентські вибори в Україні 2007 року / В. Шаповал // Вісник Центральної Виборчої Комісії. – К., 2008. – № 3.
12. Парламентські вибори – 2007 стали найдорожчими в історії України // Газета „24”. – 2007. – 24-29 жовтня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/29oct2007/izbirfond.html>.
13. **Паламарчук Р.** Як оцінити потребу політичної партії у фінансових ресурсах? / Р. Паламарчук // Молодіжна альтернатива. – 2004. – Частина 2.
14. **Обушний М.** Фінансове забезпечення діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис... канд-та економ. наук : 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / М. Обушний. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., – 2007.

15. Політична корупція : специфіка, масштаби і шляхи протидії в оцінках експертів // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7.
16. **Дюверже М.** Политические партии / М. Дюверже. – М. : Академический проект. – 2000.